

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА,
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ
ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 341.324:341.31

Кориневич А. О., КНУ імені Тараса Шевченка

**КВАЛІФІКАЦІЯ СИТУАЦІЇ В АВТОНОМНІЙ
РЕСПУБЛІЦІ КРИМ, ДОНЕЦЬКІЙ
ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ З ТОЧКИ ЗОРУ
МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Стаття присвячена кваліфікації ситуації в Автономній Республіці Крим, Донецькій і Луганській області з точки зору міжнародного гуманітарного права. Така кваліфікація є вкрай важливою, оскільки вона визначає, який статус мають безпосередні учасники збройного конфлікту та які норми міжнародного гуманітарного права повинні застосуватися у кожному конкретному випадку. Особливо це питання є важливим для захисту цивільного населення і цивільних об'єктів, а також осіб, які перестали брати безпосередню участь у військових діях.

Ситуація, що склалася в кінці лютого 2014 року в Автономній Республіці Крим і згодом мала своє продовження в Донецькій і Луганській області, безумовно, найсерйознішим чином впливає на права громадян, що проживають на цих територіях, на їхні долі. Лише за офіційною статистикою ООН на кінець вересня 2014 року змушені були покинути свої домівки близько 300 тисяч жителів Автономної Республіки Крим, Донецької і Луганської області, близько п'яти мільйонів громадян проживають на територіях, які є ареною бойових дій [1]. Цілком ймовірно, що реальні цифри ще більші.

Окупація, постійні збройні дії, знищена інфраструктура – все це призводить до безпрецедентних викликів. Міжнародне право прав людини, яке відповідає за захист прав людини і основних свобод і має реальні механізми захисту цих прав, у кризових ситуаціях не завжди здатне адекватно справлятися зі своїми завданнями, адже під час війни, надзвичайного стану або інших критичних ситуацій держава може обмежувати дію цих прав, не можна обмежувати лише фундаментальні невід'ємні права, які мають бути захищені завжди.

Саме у зв'язку з цим міжнародне право має галузь, яка має на меті захист жертв війни та регулювання використання засобів і методів ведення війни – міжнародне гуманітарне право (або право збройних конфліктів). На думку Міжнародного Суду ООН, яка була висловлена у Консультативному висновку щодо законності застосування або загрози застосування ядерної зброї 1996 р., міжнародне гуманітарне право є *lex specialis* по відношенню до міжнародного права прав людини, адже воно здатне більш ефективно захищати права людини під час збройних конфліктів [2]. Але є один важливий момент: міжнародне гуманітарне право застосовується лише до ситуацій двох видів збройних конфліктів (міжнародного і неміжнародного), і не застосовується до внутрішніх заворушень та інших актів насильства, які не досягли порогу збройного конфлікту. Як ми знаємо, в Україні зараз проводиться антитерористична операція, а режим воєнного стану не був введений. Проте це національне регулювання жодним чином не впливає на кваліфікацію ситуації з точки зору міжнародного гуманітарного права і саме вона (при її проведенні міжнародним ад'юдикаційними органами) визначатиме, яким чином ця галузь міжнародного права може захистити права мешканців Автономної Республіки Крим, міста Севастополь, Донецької і Луганської областей.

Почати кваліфікацію ситуації варто з подій в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі. Договірне міжнародне гуманітарне право не містить визначення збройного конфлікту, а міжнародні ад'юдикаційні органи застосовують визначення збройного конфлікту, надане Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії (МКТЮ) у справі *Душко Тадіча* [3]. МКТЮ визначив, що збройний конфлікт існує тоді, коли існує застосування збройної сили між державами та коли існує тривале застосування збройної сили між державою і організованою збройною групою або між організованими збройними групами. Таким чином, відповідно до визначення збройного конфлікту зі справи *Тадіча*, міжнародний збройний конфлікт існує, коли має місце будь-яке застосування збройної сили між державами, а неміжнародний збройний конфлікт –

коли має місце тривале застосування збройної сили між державою і організованою збройною групою або між організованими збройними групами. Як ми знаємо, між Збройними Силами України і так званою організованою збройною групою «Самооборона Криму» тривалого застосування збройної сили не було (окрім декількох спорадичних вбивств), відповідно не існувало і неміжнародного збройного конфлікту, а міжнародне гуманітарне право до відносин цих суб'єктів на території Криму не застосовувалося.

Інакша ситуація в Криму була з військовослужбовцями Російської Федерації. З початку березня 2014 р. вони маскувалися під «Самооборону Криму» і були так званими «зеленими чоловічками» – військовослужбовцями без знаків розрізнення і шевронів. Проте після проведення так званого референдуму 16 березня 2014 р. навіть Президент РФ Володимир Путін визнав, що у Криму були російські військовослужбовці, які «стояли за спинами самооборони» і «забезпечували проведення» так званого референдуму 16 березня. Більше того, з кінця березня 2014 р. всі військовослужбовці Збройних Сил України покинули територію Криму, на ній залишилися російські військовослужбовці, кількість яких постійно зростала і зростає донині. Цю ситуацію можна кваліфікувати як окупацію Росією частини території України, а саме Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. Класичне визначення окупації міститься у статті 42 Положення про закони і звичаї сухопутної війни, яке є додатком до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. [4], яка, разом з іншими нормами цього документу, неодноразово визнавалася міжнародними ад'юдикаційними органами (зокрема, Міжнародним воєнним трибуналом у Нюрнберзі) звичаєвою нормою міжнародного права [5]. Стаття 42 визначає, що «територія визнається зайнятою (тоді цей термін застосовувався до поняття «окупація»), якщо вона дійсно знаходиться під владою ворожої армії». Також відповідно до статті 42, заняття розповсюджується тільки на ті області, де ця влада встановлена і в стані проявляти свою діяльність. Стаття 2, спільна для всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., сторонами яких є Україна і Російська Федерація, визначає, що Женевські конвенції застосовуються у всіх випадках часткової або повної окупації території держави – учасниці конвенцій, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір [6]. Таким чином, на основі положень статті 42 Положення про закони і звичаї сухопутної війни, яке є додатком до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. як звичаєвої норми міжнародного права і статті 2, спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій

про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., сторонами яких є Україна і Російська Федерація, територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополь є територіями України, які окуповані Російською Федерацією без збройного спротиву з боку України. На ці території розповсюджується правовий режим окупації та дія всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., а Росія як держава – окупант має зобов'язання по захисту і дотриманню прав людини відповідно до положень четвертої Женевської конвенції 1949 р. – Конвенції про захист цивільного населення.

До вже написаного щодо окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь додамо також той важливий факт, що за міжнародним гуманітарним правом ці території визнаються саме окупованими, а не анексованими. Анексія – це серйозне порушення міжнародного права, що полягає у силовому прирощенні території, є інститутом загального міжнародного права і за її здійснення передбачається міжнародно-правова відповідальність держави, а окупація є тимчасовим режимом під час якого суверенітет і правовий титул над територією не змінюються. Саме тому і для України, і для всього світу Автономна Республіка Крим і місто Севастополь залишаються адміністративно-територіальними одиницями України.

Кваліфікувати ситуацію в окремих районах Донецької і Луганської області складніше. Перш за все, потрібно визначити, чи має місце неміжнародний збройний конфлікт між Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями України з одного боку і організованими збройними групами з іншого. Як ми уже зазначали, у справі *Тадіча* МКТЮ визначив, що неміжнародний збройний конфлікт – це тривале застосування збройної сили між державою і організованою збройною групою або між організованими збройними групами. Найскладніше неміжнародний збройний конфлікт відрізнити від ситуацій внутрішніх заворушень і безпорядків, злочинності, які під регулювання міжнародного гуманітарного права не підпадають. Критерії для проведення відмінності між неміжнародним збройним конфліктом та внутрішніми заворушеннями і безпорядками МКТЮ виклав у справі *Боскоскі*, в якій трибунал зазначив, що рисами збройного конфлікту є організованість збройних угруповань, тривалість збройних сутичок, територія, на якій проходять збройні сутички та їхня інтенсивність [7]. Очевидно, що конфлікт у деяких районах Донецької і Луганської області підпадає під всі ці критерії, а тому може вважатися неміжнародним збройним конфліктом. Власне і Міжнародний Комітет Червоного Хреста, хранитель міжнародного

гуманітарного права, 23 липня 2014 р. у своєму заклику щодо поваги сторонами конфлікту в Україні міжнародного гуманітарного права та докладання сторонами конфлікту всіх зусиль щодо пошуку, ідентифікації та репатріації тіл загиблих пасажирів авіарейсу МН17 Амстердам – Куала-Лумпур вперше назвав ситуацію на Донбасі міжнародним збройним конфліктом.

До всіх міжнародних збройних конфліктів застосовується стаття 3, спільна для всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., яка містить мінімальні гарантії захисту жертв такого виду збройних конфліктів. Також до міжнародних збройних конфліктів застосовується Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 червня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру від 8 червня 1977 р. (ДП II). На відміну від статті 3, спільної для Женевських конвенцій 1949 р., ДП II застосовується не до всіх міжнародних збройних конфліктів, а лише до тих, які відбуваються на території держави – учасниці Женевських конвенцій 1949 р. між її збройними силами і антиурядовими збройними групами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні та погоджені воєнні дії та виконувати ДП II [8]. Тобто, для свого застосування, ДП II встановлює критерії перебування організованої збройної групи під відповідальним командуванням і контролю над певною частиною території держави. Все це має місце у конфлікті на Донбасі, а тому він може бути визначений як міжнародний збройний конфлікт між Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями України з одного боку і організованими збройними групами, так званими «арміями Донецької і Луганської народних республік» та «ополченнями», з іншого. Цей міжнародний збройний конфлікт підпадає під регулювання як статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., так і ДП II і обидві його сторони мають виконувати їхні вимоги, зокрема, не зачіпати тих осіб, що не беруть або перестали брати участь у збройному конфлікті, захищати медичний і духовний персонал, цивільне населення, культурні цінності та ін. Крім того, обидві сторони збройного конфлікту на Донбасі повинні дотримуватися основоположних принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема принципу розрізнення (тобто атакувати лише військові цілі та осіб, що безпосередньо беруть участь у збройному конфлікті та не атакувати цивільне населення і цивільні об'єкти).

Крім того, Російську Федерацію досить важко буде притягнути до відповідальності і визнати її стороною міжнародного збройного конфлікту на підставі допомоги і сприяння сепаратистським рухам у так званих «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки». Міжнародний Суд ООН у вирішенні питань щодо відповідальності держав за дії третіх осіб користується концепцією *ефективного контролю*, яка була підтверджена у рішеннях Міжнародного Суду ООН по справах *Нікарагуа проти США 1986 р.* (Справа щодо воєнних та збройних дій в і проти Нікарагуа) і *Боснія і Герцеговина проти Сербії 2007 р.* У цих справах Міжнародний Суд визначив, що держава повинна відповідати за дії третіх осіб, якщо вона здійснює ефективний контроль над воєнними операціями (тобто, по суті, контролює і планує конкретні воєнні операції) і чинає конкретні інструкції щодо проведення конкретних воєнних операцій [9]. МКТЮ у справі *Душко Тадіча* заперечив застосування критеріїв концепції *ефективного контролю* Міжнародного Суду ООН і застосував концепцію *загального контролю* (*overall control*). У справі *Тадіча* МКТЮ відзначив, що збройний конфлікт є міжнародним тоді, коли держава здійснює *загальний контроль* над підконтрольними збройними силами або повстанськими угрупованнями чи воєнними групами, які залучені до участі у збройному конфлікті проти іншої держави. *Загальний контроль* у справі *Тадіча* означає не просто фінансування та спорядження організованих збройних груп, а також участь у плануванні і нагляді за воєнними операціями. При цьому не вимагається наявність спеціальних наказів чи інструкцій щодо конкретних окремих воєнних операцій [10]. Очевидно, що критерії як *ефективного*, так і *загального контролю* буде досить важко довести у судовому порядку та й це не видається настільки необхідним у ситуації, коли ми маємо підтверджені факти участі регулярних частин Збройних Сил Російської Федерації та їхніх військовослужбовців у збройному конфлікті на Донбасі.

Звичайно, всі ми чули і мали змогу переконатись в участі окремих підрозділів Збройних Сил Російської Федерації у збройному конфлікті на території деяких районів Донецької та Луганської області на боці сепаратистів. Як правило, російські солдати при цьому не були одягнуті в однострої російської армії, не мали знаків розрізнення і шевронів, а також дуже часто виглядали так само як і члени організованих збройних груп так званих «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки». Проте у багатьох випадках вони мали при собі документи, що підтверджували їхню приналежність до окремих військових частин і формувань Збройних Сил РФ. Вважаємо,

що на час участі (навіть прихованої) військовослужбовців Збройних Сил РФ у даному конфлікті у їхніх відносинах з підрозділами Збройних Сил України та інших військових формувань України повинен діяти режим міжнародного збройного конфлікту, адже у таких випадках має місце застосування збройної сили між двома державами. Крім того, застосування режиму міжнародного збройного конфлікту є більш сприятливим для російських військовослужбовців, адже надає їм право на статус військовополоненого, якого немає у неміжнародному збройному конфлікті. Точку зору про те, що на території Донбасу під час безпосередніх воєнних дій між армійськими підрозділами відбувається міжнародний збройний конфлікт між Збройними Силами України і Збройними Силами Російської Федерації підтримує впливова міжнародна неурядова організація «Human Rights Watch» [11], а наявність значної кількості військовослужбовців РФ на Донбасі підтверджуються даними Збройних Сил України та розвідки НАТО. Саме тому можна вести мову про два окремі правові режими збройного конфлікту на Донбасі.

Також варто зазначити, що у практиці МКТЮ в багатьох справах, де неможливо було встановити справжніх учасників збройного конфлікту, трибунал приймав рішення щодо існування єдиного міжнародного збройного конфлікту як такого, правовий режим якого краще захистить його учасників і жертв. Звичайно такий підхід щодо об'єднання збройних конфліктів не є беззаперечним з точки зору юридичної техніки, але він має право на життя і може бути застосований і до ситуації на сході України, адже дуже часто дійсно не відомо і не зрозуміло, хто протистоїть українським військовим – члени організованих збройних груп так званих «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки», кадрові російські військові чи найманці з третіх країн.

Проте, який би збройний конфлікт не мав місце, міжнародне гуманітарне право у будь-якому випадку надає захист і гарантії цивільному населенню та особам, які не беруть безпосередньої участі у збройному конфлікті та захищає права людини під час будь-якого збройного конфлікту. Саме тому сторони і безпосередні учасники збройного конфлікту мають чітко усвідомлювати свої права і обов'язки за міжнародним гуманітарним правом і неухильно його дотримуватися. Адже, як відомо з історії, кожен збройний конфлікт коли-небудь завершується, а відповідальність за злочини і порушення, здійснені під час нього, може настати у будь-який момент як на національному, так і на міжнародному рівні.

Бібліографічний список:

1. Центр новостей ООН. Украинцы нуждаются в срочной гуманитарной помощи, сообщают в ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsID=22413#.VELGIGd_v-N
2. International Court of Justice. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. Advisory Opinion (1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>
3. International Criminal Tribunal for former Yugoslavia. Tadic (IT-94-1) “Prijedor” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icty.org/case/tadic/4>
4. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/52d68d14de6160e0c12563da005fdb1b/1d1726425f6955aec125641e0038bfd6>
5. About Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/195>
6. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=4825657B0C7E6BF0C12563CD002D6B0B&action=openDocument>
7. International Criminal Tribunal for former Yugoslavia. Boskoski & Tarculovski (IT-04-82) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icty.org/case/boskoski_tarculovski/4
8. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/475>
9. Case concerning the military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits). Judgment of 27 June 1986. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=367&p1=3&p2=3&case=70&p3=5> ; Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). Judgment of 26 February 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/?sum=667&code=bhy&p1=3&p2=2&case=91&k=f4&p3=5>
10. International Tribunal for former Yugoslavia. The Prosecutor v. Dusko Tadic. Judgement. 15 July 1999 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/jud_supplement/supp6-e/tadic.htm

11. Human Rights Watch. Eastern Ukraine: Questions & Answers about the Laws of War [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hrw.org/news/2014/09/11/eastern-ukraine-questions-and-answers-about-laws-war>

Стаття посвящена кваліфікації ситуації в Автономній Республіці Крим, Донецької і Луганської області з точки зору міжнародного гуманітарного права. Така кваліфікація є дуже важливою, оскільки вона визначає, який статус мають безпосередні учасники збройного конфлікту і які норми міжнародного гуманітарного права повинні застосовуватися в кожному конкретному випадку. Особливо це питання є важливим для захисту громадянського населення і громадянських об'єктів, а також осіб, які перестали брати безпосередню участь в військових діях.

The article is dedicated to the qualification of situation in the Autonomous Republic of Crimea, Donetsk and Lugansk regions of Ukraine from the point of international humanitarian law. Such qualification is crucial as it defines the status of the persons taking direct participation in hostilities and which rules of international humanitarian law are applicable in each particular situation. This question is of high importance for the protection of civilians, civilian objects and hors de combat.